
В. П. Красней

Беларуская МОВА

ў табліцах
і схемах

Для школьнікаў

8-е выданне

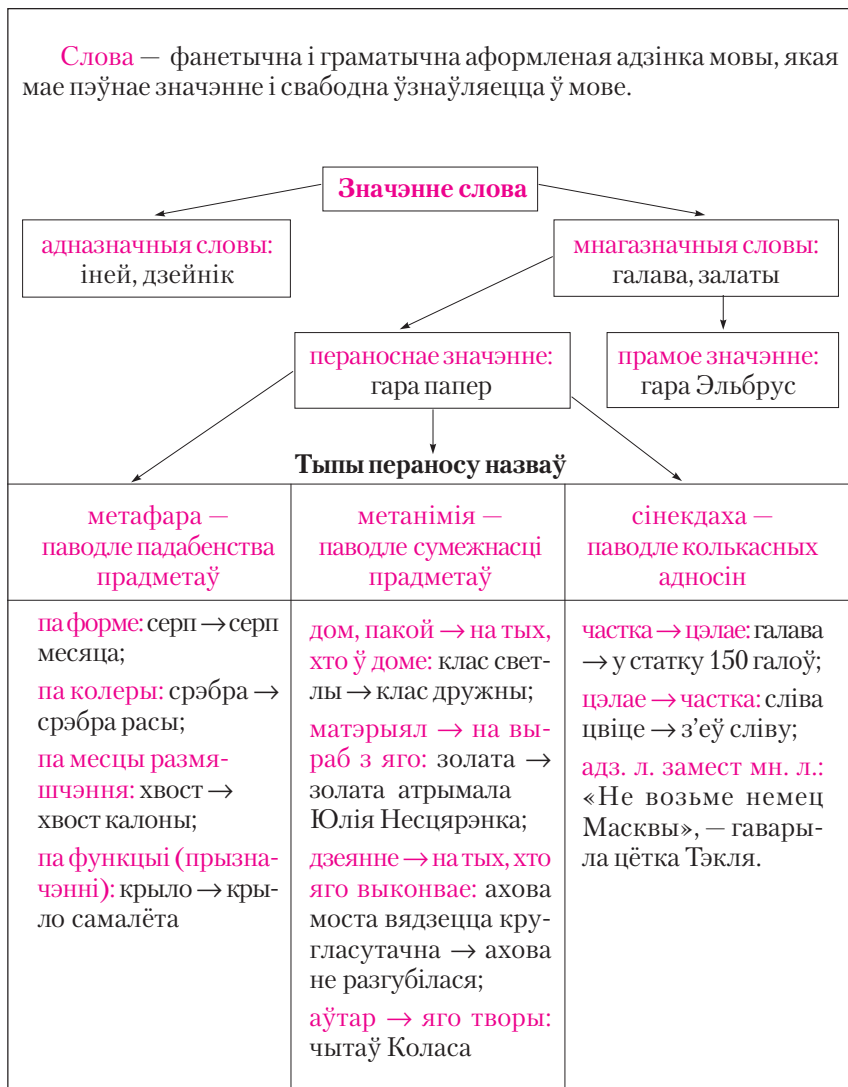

Мінск • «Аверсэв» • 2020

ЛЕКСІКА

Лексіка — усе словы мовы, яе слоўнікавы склад.

Слова — фанетычна і граматычна аформленая адзінка мовы, якая мае пэўнае значэнне і свабодна ўзнаўляецца ў мове.

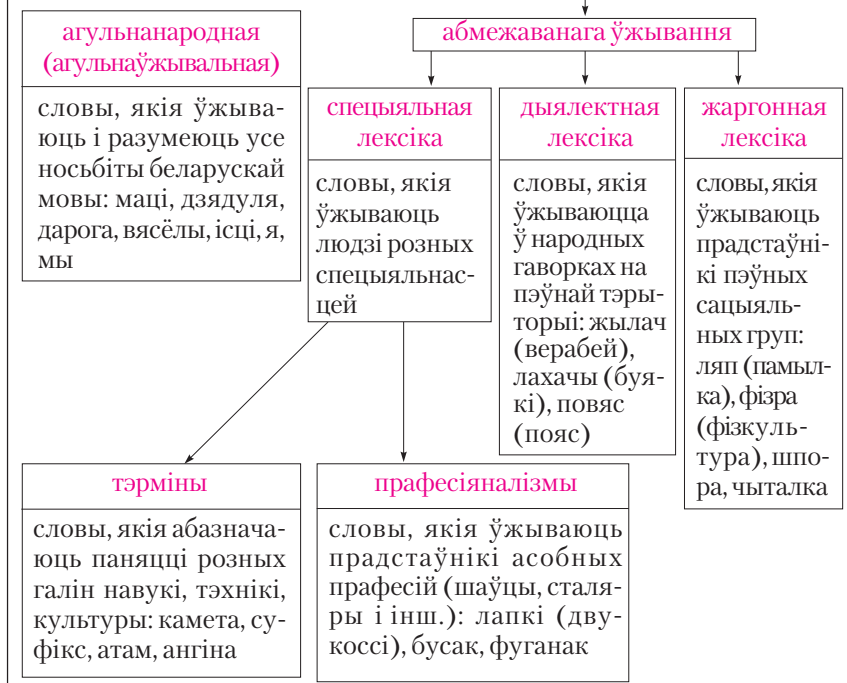
Лексіка-семантычныя групы слоў

Тыпы сінонімаў			
СІНОНІМЫ	семантычныя	стылістычныя	семантыка-стылістычныя
Словы, якія па-рознаму вымаўляюцца і пішуцца, але маюць аднолькавае ці блізкае значэнне (канчаток — флексія; двага — смеласць)	адрозніваюцца сэнсавымі адцэннямі значэння: халодны — ледзяны, многа — безліч	адрозніваюцца стылістычнымі адцэннямі значэння: гаварыць — балбатаць, туга — насталыгія	адрозніваюцца сэнсавым і стылістычным адцэннямі значэння: есці — сёрбаць — жэрці, ісці — кльгаць
АМОНІМЫ	Тыпы амонімаў		
Словы адной часціны мовы, якія аднолькава вымаўляюцца і пішуцца, але маюць рознае значэнне	поўныя	амафоны	амографы
	супадаюць ва ўсіх граматычных формах (родзе, ліку, склоне, стражэнні): аўсянка (каша) — аўсянка (птушка)	аднолькава вымаўляюцца, але па-рознаму пішуцца: грыб — грып, везці — весці, казка — каска	аднолькава пішуцца, але па-рознаму вымаўляюцца: мука — мўка, туга — тұта
	амафоны	амаграфы	амаформы

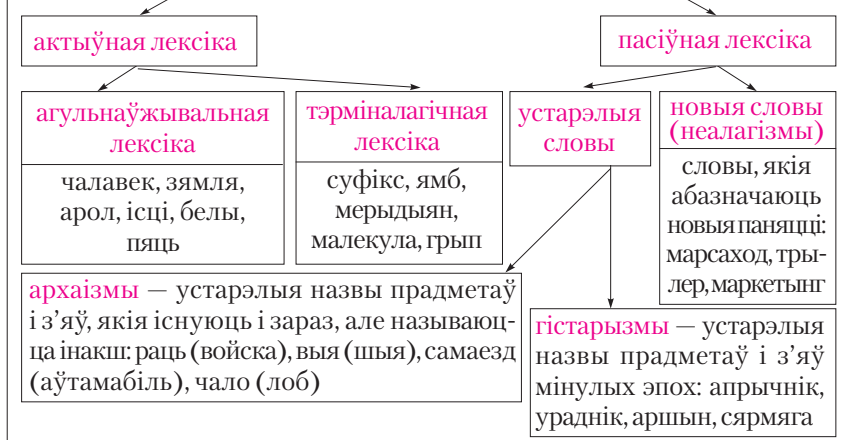
АНТОНИМЫ	Тыпы антонімаў		
	агульнамоўныя		кантэкстуальныя
	рознакаранёвыя	аднакаранёвыя	
Словы адной часціны мовы з супрацьлеглым значэннем	праўда — мана, далёкі — блізкі, сумна — радасна, захварэць — выздаравець	праўда — няпраўда, далёкі — недалёкі, радасна — бязрадасна	Мой родны свет: я ў кожнай тут часцінцы жыву — дзялю і радасць і слязу (М. Арочка).
<p>ПАРОНИМЫ — словы, падобныя ў вымаўленні і напісанні, але з розным лексічным значэннем:</p> <p>аднарукі (з адной рукой) — аднаручны (з адной ручкай);</p> <p>адрасант (той, хто пасылае паштовае адпраўленне) — адрасат (той, каму адрасавана адпраўленне)</p>			

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання	
↓	↓
спрадвечна беларуская	іншамоўная (запазычаная)
<ul style="list-style-type: none"> • уласнабеларускія словы (узніклі ў беларускай мове з XIII ст.): асілак, вясковец, кнігаўка, вяселька, падпаветка, драпікі; • усходнеславянскія словы (узніклі ў агульнаўсходнеславянскі перыяд: VI—XIII стст.): бацька, весялун, снягір, грэчка; • агульнаславянскія словы (узніклі ў перыяд славянскага адзінства: III тысячагоддзе да н. э. — VI ст. н. э.): дзіця, галава, конь, жыта; • індаеўрапейскія словы (узніклі ў часы індаеўрапейскай агульнасці да III тысячагоддзя да н. э.): мама, сын, карова, вярба 	<ul style="list-style-type: none"> • са славянскіх моў: савет, адвэртка, ваенрук (руск.), боршч, варэнікі, шкаляр (укр.), відэлец, павідла, наконт (польск.), бавоўна (чэшск.), ракія (балгар.); • са стараславянскай мовы: дрэва, благі, храбры, уладыка, вобраз, вяшчун, неба, вочы; • з неславянскіх моў: пуня, сядзіба, дзірван (балт.), амбар, гарбуз, баран (шюрк.), алфавіт, паэма, аазіс (грэч.), партыя, арэна, глобус (лац.), мур, лагер, шахта, арфа (герм.), жанр, вальс, парасон (франц.), бокс, імпарт, дызайн (англ.)

Лексіка паводле сферы ўжывання

Лексіка паводле актыўнасці ўжывання

Лексіка паводле стылістычнай афарбоўкі

стылістычна нейтральная (міжстылявая)

словы, якія ўжываюцца ў любым стылі: бацька, вуліца, школа, праца, чытаць, смелы, пяць

стылістычна афарбаваная

словы з адценнем значэння, што вызначае яго прыналежнасць да пэўнага стылю

кніжная

выкарыстоўваецца ў кніжных стылях

размоўная (гутарковая)

ужываецца ў гутарковым стылі: вячорка, легкавік, валакіта, ёлуп

навуковая

аорта, біном, дыфузія, інфінітыў

публіцыстычная

айчына, генацыд, брыфінг, мікраклімат

афіцыйна- дзелава

акт, пастанова, закон, нота

мастацка- паэтычная

ліра, веснавей, срэбразвонны

Фразеалагізм — устойлівая, узнаўляльная адзінка мовы, якая складаецца не менш як з двух слоў і мае непадзельнае, цэласнае значэнне: даць маху (памыліцца)

Прыказка — устойлівае народнае вобразнае выслоўе з павучальным вывадам-заклучэннем: Дрэнным тая рукі, што не ведаюць ніякай навукі. Арэх не раскусіш — зерне не з'ясі.

Фразеалагізмы, вобразныя выслоўі, перыфразы

Прымаўка — устойлівае народнае вобразнае выслоўе без павучальнага вываду-заклучэння: Нязнайка дарогі не пакажа. Пусты колас угару тырчыць. Няўмеку рукі не баляць.

Крылатыя выразы (афарызмы) — устойлівыя трапныя вобразныя выказванні, аўтарства якіх вядомае: Лес не сякуць языкамі (К. Крапіва). Спынішся — пльвіну адгоніць назад (С. Грахоўскі).

Перыфраза — семантычна непадзельная апісальная вобразная назва прадметаў і з'яў: блакітнае паліва (газ), кароль грыбоў (баравік), крылатыя госці (штучкі)

Лексічны разбор слова

Парадак разбору	Узор разбору
<p>1. Лексічнае значэнне; адназначнае ці мнагазначнае; ужыта ў прамым ці ў пераносным значэнні; ці мае сінонімы, амонімы, антонімы.</p> <p>2. Спрадвечна беларускае ці іншамоўнае (запазычанае).</p> <p>3. Агульнаўжывальнае ці абмежаванага ўжывання (дыялектызм, тэрмін, прафесіяналізм).</p> <p>4. Адносіцца да актыўнай ці пасіўнай лексікі.</p> <p>5. Стылістычна нейтральнае ці стылістычна афарбаванае (кніжнае, размоўнае)</p>	<p>Дзяўчына папраўляе косы, што ў люстры возера відны (А. Пысін). Люстра.</p> <p>Лексічнае значэнне — ‘адшліфаваная паверхня шкла, што адлюстроўвае прадметы’; мнагазначнае; ужыта ў пераносным значэнні ‘гладкая паверхня вады’; мае амонім <i>люстра</i> — ‘падвясны асвятляльны прыбор’; іншамоўнае (з польск. м.); агульнаўжывальнае; адносіцца да актыўнай лексікі; стылістычна нейтральнае</p>

Словаўтварэнне

Словаўтварэнне — раздзел навукі аб мове, у якім вывучаецца структура слоў і спосабы іх утварэння.

Марфемная будова слова

Марфема — найменшая структурная частка слова, якая выражае пэўнае значэнне.

Марфема	Марфема ў саставе слова	Функцыя марфемы
Корань	<p>галоўная значымая частка слова:</p> <p><u>ш</u>кола, <u>л</u>ес</p>	<p>выражае агульнае значэнне роднасных (аднакаранёвых) слоў:</p> <p><u>ш</u>кол-а, <u>ш</u>коль-ны, <u>ш</u>кал-яр; <u>л</u>ес, уз-<u>л</u>ес-ак, <u>л</u>яс-ны</p>
Прыстаўка	<p>знаходзіцца перад коранем ці другой прыстаўкай:</p> <p><u>вы</u>-кідаць, <u>на</u>-<u>вы</u>-кідаць</p>	<p>служыць для ўтварэння слоў ці граматычных формаў слова:</p> <p>кідаць — <u>вы</u>кідаць, выкідаць — <u>на</u>выкідаць</p>